

EĞİTİMDE ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Muharrem Kestel
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya
muhamremkestel@gmail.com

Doç. Dr. Mehmet Şahin
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Konya
sahinmehmet033@gmail.com

Özet

Akil yürütme, analiz ve değerlendirme gibi zihinsel işlemleri içine alan eleştirel düşünme, derinlemesine düşünme, dikkatli düşünme, aktif düşünme, kendini eleştirmeye açık ve kontrollü bir düşünme biçimi olarak bilinmektedir. Buna bağlı olarak eleştirel düşünme, hem erdemleri ve doğruları hem de hataları ve yanlışları belirlemek amacıyla objektif yargıda bulunma süreci olarak da tanımlanmaktadır. Son yıllarda ülkemizde meydana gelen olaylar ele alınırken eğitim sistemi eleştirilmekte ve eleştirel düşünmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Nitel bir çalışma olan bu araştırma, öğretmenlerin eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme becerileri hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen veriler, Fen Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri ile odak grup görüşmeleri ve yüz yüze görüşmeler yapılarak elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Düşünme, Eleştirel düşünme, Öğretmen, Eleştirel Düşünme Becerileri.

CRITICAL THINKING IN EDUCATION

Abstract

Including mental processes such as reasoning, analysing and evaluation; critical thinking is known as reflecting, carefully thinking, active thinking, open to self criticism and controlled way of thinking. Thinking is the most important action of human being and regarded as one of the main features that make humans different from other living beings. In this regard, critical thinking is defined as an objective judgement process to identify virtues and truths and also faults and mistakes according to a set of specific criteria. While dealing with the recent events in our country, the education system is criticised and focused on the importance of critical thinking and necessity of analysing and questioning before adopting an idea or belief. In this regard, this qualitative research aims to find out the teachers' views about critical thinking and critical thinking skills. The data is obtained from the teachers teaching Science, Social Studies and Religion and Ethics. The technique used is face-to-face interview and focus group discussions. Obtained data has been sorted out with the help of content analysis, and the findings are given under subtitles.

Keywords: Thinking, Teacher, Critical Thinking, Critical Thinking Skills.

GİRİŞ

Değişimin, yeniliğin ve gelişimin sürekli olduğu günümüz dünyasında, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, insanların bilgiye ulaşmalarını son derece kolay hale getirmektedir. Bilgiye ulaşmanın bu kadar kolay olması, avantaj ve dezavantajlarını da yanında sürüklemektedir.

İnternetin ve internete dayalı bilgi paylaşım araçlarının insanların bir parmak uzağında olduğu çağımızda, ulaşılan bilgilerin doğruluğu, kaynakların güvenilirliği, oluşturulmaya çalışılan algılar gibi faktörler değerlendirilmeli ve elde edilen bilginin gerekli ve kullanışlı bilgi mi yoksa yanlış ve gereksiz bilgi mi olduğu ayırt edilmelidir. Bilgiye bu kadar rahat ulaşabilen günümüz insanların, elde ettikleri bu bilgilere eleştirel bakış açısı ile bakmaları ve eleştirel düşünceleri her geçen gün biraz daha fazla önem arz etmektedir.

Problem çözme, karar verme, sonuç çıkarma, analiz etme, yorumlama, değerlendirme gibi üst düzey yeterlilikler gerektiren eleştirel düşünce kavramının temelleri Yunan felsefeci Sokrates'e kadar dayanmaktadır. Son zamanlarda ise eleştirel düşünce ile ilgili birbiri ile az veya çok örtüşen birçok tanım geliştirilmiştir. Bu tanımlardan ilki Bloom'a aittir. Bloom (1956)' a göre eleştirel düşünce; bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme gibi becerilerden oluşan maharet ve yeni bir durumla karşılaşıldığında en iyi kararı verebilmektir. Buna ek olarak analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel yeterlilikler genellikle eleştirel düşünceyi ifade etmektedir. Ennis (1987) ise eleştirel düşünceyi Bloom'un becerilerine ek olarak, becerileri kullanma alışkanlığı ve kendini ifade etmenin birleşimi olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda eleştirel düşünce, unsurları analiz etme, fikirler üretme ve fikirleri organize etme, düşünceleri savunma, karşılaştırma yapma, tartışmaları değerlendirme ve problem çözme kabiliyetidir (Chance, 1986). Kuhn (1999) ise eleştirel düşüncenin biliş üstü yetkinliklerle ilgili olduğunu ve bildiklerini bilme konusunda bireylere yardım eden üst basamak düşünme becerileri olduğunu belirtmiştir. Eleştirel düşünce, mantıksal muhakemeleri, unsurları fikirlerden ayırma kabiliyetini ve bir fikri kabul etmeden önce inceleme ve soruşturma yapmayı içerir (Fahim & Pazeshki, 2012). Eleştirel düşünce, muhakeme yoluyla, bilimsel ve analitik yöntemleri kullanarak konuları analiz etme, delil toplama ve değerlendirme, tartışma, tarafsız bilgiye ulaşma ve sonuca varma yoludur (Fahim & Eslamdoost, 2014).

Günümüzde eğitim programlarının en önemli amaçlarından bir tanesi bilimsel düşünme gücüne sahip, problem çözebilen, geniş dünya görüşüne sahip olan, açık ve esnek düşünebilen bireyler yetiştirmektir. Kuhn (1999) eleştirel düşünceyi geliştirmenin esasının biliş ötesi anlayışı geliştirmeye olacağını ileri sürmüştür. Facione ise eleştirel düşünme becerilerinin esaslarını; öz denetim, yorumlama, analiz etme, değerlendirme, sonuç çıkarma ve açıklama olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, eleştirel düşünceyi geliştiren aktiviteleri; (Paul, 1992; Willingham, 2007) sonuç çıkarma, (Facione, 1990; Halpern, 1998) düşünceleri analiz etme, (Lipman, 1998; Case, 2005) düşünceleri bütün yönleriyle yargılama ve değerlendirme, (Halpern, 1998; Willingham, 2007) karar verme ve problem çözme, (Facione, 1990) yorumlama ve açıklama, (Ennis, 1985) soru sorma ve cevaplama şeklinde belirtmişlerdir.

Perkins ve Murphy (2006) eğitim ve öğretimde eleştirel düşünceyi sağlayan ve geliştiren dört basamağı; açıklama, delilleri değerlendirme, yorumlama ve stratejileri oluşturma şeklinde tanımlamışlardır. Fahim ve Bagheri (2012) sınıf ortamında eleştirel düşünceye katkı yapan aktiviteleri; aktif okuma, serbest tartışma, analitik yazıcılık ve dinamik değerlendirme olarak sıralamışlardır.

Eleştirel düşünce; öğrencilere, düşünceleri, becerileri, içerikleri ve sonuçları öğreten, öğretmekte kullanılan çok güçlü bir yöntemdir. Eleştirel düşünceyi kullanarak bir konuyu sunmak, öğrencileri daha iyi motive ederek daha derin anlamalar yapmalarını sağlayabilmektedir. Eleştirel düşüncede öğrenciler neyi bildiklerini veya neyi sevdiklerini rapor etmezler. Öğrenciler yargılama ve değerlendirme yoluyla muhtemel seçenekler arasından doğruluğu ispat edilebilir olan seçeneği çekerler (Alberta Education, 2008).

Bu bilgiler ışığında eleştirel düşünce becerilerini geliştiren bazı yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Eleştirel Okuma: Eleştirel okumanın ilk adımı araştırılan konudan emin olmaktır. Eleştirel okumada yapılacak ilk iş; Konuşmacı tarafından belirlenen soru veya görev nedir? Konuyu kendim mi tanımlamalıyım? Konuyla ilgili önceden bilmem gereken noktalar nelerdir? Sorularının cevaplanmasıdır. SQ3R (Survey, Question, Read, Recall, Review) yaklaşımı eleştirel okuma için kullanılabilir en faydalı yöntemlerden birisidir (Rudestam & Newton, 2001; Russel & Gregory, 2003).

- İnceleme (Survey): Bu bölümde başlık ve özet kontrol edilir. Üzerinde çalıştığım konu ile okuduğum konu aynı mı? Sorusu sorulur. Konu aynı ise okumaya devam edilir, değilse okumaya gerek yoktur.
- Sorma (Question): Okumaya başlamadan önce cevaplanması gereken sorular belirlenmelidir. Sorular not edilmeli ve okunan parçada cevapları var mı yok mu kontrol edilmelidir.
- Okuma (Read): Okurken aktif olunmalıdır. Sürekli sorular sorulmalı ve cevap aranmalıdır. Okuduğum yazı ihtiyacım olan şey mi? Okuduğum yazı bana iyi örnekler verir mi? Soruları sorulur.
- Hatırlama (Recall): Ana temanın anlamı kontrol edilmelidir. Kendi cümlelerinizle okuduğunuz yazının ana temaları not alınmalıdır.
- Gözden Geçirme (Review): Sorulan sorular, alınan notlar ve okunan yazılar tekrar kontrol edilmelidir. Ana temaları hatırlayabiliyor muyum? Neleri unuttum? Doğru ve gerekli olmayan nelere sahibim? Soruları sorulmalıdır. Ve kullanılan yazıların kaynakları her zaman not edilmelidir.

Tartışmanın Sokrat Modeli: Bir fikri, açıklamayı veya okuma parçasını analiz ederken genellikle güçlü ve zayıf yönleri ele alınır. Sokrat modeli, bir fikri analiz ederken kullanılacak farklı bir araçtır. Sokrat modelinde bir fikrin sürdürülebilir veya reddedilebilir olduğunu ortaya koymak için şu sorular sorularak karar vermek esastır (Paul, 1990).

- Okunan parçanın kaynağı nedir?
- Okunan parçanın dayanakları, gerekçeleri, delilleri ve varsayımları nelerdir?
- Konuyla ilgili diğer düşüncelerle, benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?
- Etkileri ve sonuçları nelerdir?

Karşılaştırmalı Analiz: Herhangi bir konu ile ilgili okuduğumuz ilk makale veya kitabın ihtiyacımız olan bütün bilgilere ve fikirlere sahip olduğumu farz edemeyiz. Konuyla ilgili detaylı fikirlere varmak için, ikinci fikirlere gereksinim duyarız. Karşılaştırmalı analiz, bir konu hakkında yazılmış iki veya daha fazla makaleyi karşılaştırarak gerçekleştirilir.

Karşılaştırmalı analiz, bir konudaki farklı görüşleri mantıklı bir şekilde analiz etmek için kullanılması gereken etkili bir yöntemdir. Bu yöntemde, farklı görüşlerin güçlü ve zayıf yönlerini yansıtan yanı sıra, benzerliklerini ve farklılıklarını da analiz edebiliriz. Karşılaştırmalı analiz uygulandığında olası birçok çıktı ile karşılaşılabilir ve bu da araştırmacının kendi eleştirel sorularını ortaya çıkarabilir.

Karşılaştırmalı analizde bir konu hakkındaki genel uyuşma, genel uyuşmazlık ve muhalif seslerle beraber genel uyuşma sonuçları, elde edilen bilgiler hakkında genel değerlendirme yapma olanağı sunar.

Toulmin Modeli: Toulmin modeli bir araştırmanın veya tartışmanın temel üç adımda ilerlediğini öne sürmektedir (Toulmin, 1958).

- Bilgi (Veri): Ortaya atılan iddiayı destekleyen delillerdir.
- Muhakeme (Mantık): Ortaya atılan iddia ile bilgiyi birleştirmekte kullanılan ilke ve yöntemlerdir.
- İddia: Kanıtlanmaya çalışılan sonuçtur.

Yukarıda sayılan temel üç adımın, üç bileşeni daha vardır.

- Destek: Muhakeme ve mantığın destekleyicileridir.
- Aksini ispat: Konuyla ilgili yapılabilecek itirazları tahmin etmektir.
- Niteleyiciler: Ortaya atılan iddianın dayanakları ve açıklamaların kesinlik derecesidir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüzün sosyal ve ekonomik koşullarında etkin rol oynayabilecek bireyler yetiştirmek, ülkelerin uluslar arası alanda rekabet edebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu durum; ülkeleri sorumluluk sahibi, problem çözebilen, karar verme becerileri gelişmiş, eleştirel ve inovatif düşünebilen bireyler yetiştirmeye imkân sağlayacak eğitim modeli arayışına yönlendirmektedir (MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2017). Özellikle de günümüzde 15 Temmuz sürecini yaşamış bir ülke olarak eleştirel düşünebilen bireyler yetiştirmenin önemini bir kez daha anlamış bulunuyoruz. Büyük bir çoğunluğu müslümanlardan oluşan ülkemiz insanları için en güzel rehber olan Kuran-ı Kerim' de düşünmenin

önemini 16 farklı süre ve 23 farklı ayette vurgulamış ve bizlere yol göstermiştir (Kuranfihristi.net, 2017).

Eleştirel düşünme yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca birey, düşüncelerini argümanlar ortaya koyarak savunduğu için bu savunma, düşüncelerin tekrar değerlendirilmesine de olanak tanır. Yeni öğretim programlarında bu düşünce biçimini içselleştiren, analitik ve yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesine izin veren bir yolla hayati tecrübeyi zenginleştirmeye, tarihsel birikimi tanımaya ve onu yeniden üretebilmenin yollarına ulaşmaya önem verilmiştir. Bunun için de hayatın her alanında uygulanabilecek eleştirel sorgulama niteliğine sahip olmanın birey için olduğu kadar, toplumsal yapı için de önemli olduğu, bireylerin böyle bir niteliğe sahip olmasının toplumun gelişmesi ve devamlılığı açısından değer taşıdığı düşüncesi hâkim kılınmıştır (MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2017).

Son iki yıl içerisinde ülke olarak yaşadığımız süreç ve Milli Eğitim Bakanlığının 2017 yılında hayata geçirdiği, son geliştirilen öğretim programımız eleştirel düşünen, eleştirel sorgulama yapabilen, eleştirel düşünme becerilerine sahip bireyler yetiştirmeyi eğitimin en önemli hedeflerinden biri haline getirmiştir. Bu çalışmada, eğitimin "eleştirel düşünen bireyler yetiştirme" hedefini gerçekleştirmede en önemli ve temel unsurlardan biri olan öğretmenlerin, eleştirel düşünce hakkındaki görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, günümüz öğretmenlerinin eleştirel düşünce hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amacıyla farklı branşlardaki öğretmenlerin konu hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak için nitel araştırmanın fenomenoloji deseninde yürütülmüştür. Fenomenolojik eğitim araştırmalarının amacı, eğitim-öğretim sürecinde yaşanan deneyimleri tanımlayarak anlayabilmek ve öğretme-öğrenme sürecini geliştirmektir. Bu amaçla, eğitim-öğretim sürecinde şekillenen her algı, düşünce veya inanış ile birlikte yaşanan olağan deneyimler fenomenolojik eğitim araştırmalarının konusu olabilir (Ersoy, 2016).

Çalışma Grubu

Çalışma, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Karaman il merkezinde bulunan bir ortaokulda yürütülmüştür. Çalışma grubuna araştırmanın amacına uygun olarak, gönüllü ve istekli olan 3 Fen Bilgisi dersi öğretmeni, 2 Sosyal Bilgiler dersi öğretmeni ve 2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni dâhil edilmiştir.

Tablo 1: Görüşmelere Katılan Öğretmenlerin Özellikleri

Katılımcı	Kıdem(Çalıştığı Yıl)	Branş	Cinsiyet
S1	16	Sosyal Bilgiler	Erkek
S2	8	Sosyal Bilgiler	Kadın
D1	14	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Erkek
D2	9	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Kadın
F1	10	Fen Bilgisi	Erkek
F2	8	Fen Bilgisi	Erkek
F3	6	Fen Bilgisi	Kadın

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verileri toplama işinde nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan tekniklerden olan yüz yüze görüşme ve odak grup görüşmesi teknikleri kullanılmıştır. Veri kaybını önlemek için, bütün görüşmeler kaydedilmiş, aynı zamanda görüşme sırasında notlar alınmıştır. Görüşme formu kavramsal çerçeve doğrultusunda alan yazın taraması yapılarak hazırlanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yapılan araştırmalarda araştırmacının katılımcı rolü ön plana çıkmaktadır. Araştırmacı dolaylı bilgi toplayan konumundan daha

çok ilgili alanda zaman geçiren hedef kitleyi yakından tanıyan kişidir. Yürütülen çalışmada görüşmeler araştırmacı tarafında yapılmıştır. Aynı okulda öğretmen olarak görev yapan araştırmacı, yanıtlayıcıları yakından tanımaktadır. Çalışma grubuna katılan öğretmenlerin gerçek düşüncelerinin ortaya çıkması için araştırmacı bilgilerin hangi amaç için kullanılacağını açıkça üyelere aktararak hiçbir şekilde başka amaçlar için kullanılmayacağını teminatını vermiştir. Araştırmacı ve katılımcılar arasında karşılıklı güven ortamı oluşturulmuş ve katılımcıların kendini rahat hissetmesi için gerekli ortam hazırlanmıştır.

Veri kaybını önlemek için ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler araştırmacı tarafından çözümlenmek üzere kâğıda aktarılmıştır. Elde edilen verileri analiz etmek için nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görüşmeler esnasında tutulan ses kayıtları ve alınan notlar kullanılarak elde edilen veriler analiz edilmiştir. Kavramsal çerçeve ve elde edilen veriler neticesinde temalar oluşturulmuş, bulgular ve yorum kısmında sırayla ele alınmıştır. Görüşme yapılan bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir. Ayrıca, bazı temalara ait cevaplar tablolaştırılarak analizlerin okuyucular tarafından daha iyi anlaşılabilmesi sağlanmıştır.

BULGULAR

Eleştirel Düşüncenin Gerekliliği

Eleştirel düşünce öğrencilerin doğru bilgiye ulaşması, olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurabilmesi, duyduklarını aynen kabul etme yerine, akıl süzgecinden geçirerek, analiz ederek, yorumlayarak, sorgulayarak değerlendirmesi açısından gerekli ve önemlidir. Araştırmaya katılan bütün öğretmenlerimiz öğrencilerin eleştirel düşünmesinin gerekli olduğunu düşünmektedirler.

Sosyal Bilgiler: İki öğretmenimizde eleştirel düşünmenin öğrenciler için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı S1 *"eleştirel düşünce öğrenciler için kesinlikle gerekli, çünkü öğrencinin bilgilerin koşulsuz doğru olduğunu kabul etmesini istemiyorum. Öğretmen o zaman sadece bilgiyi veren oluyor. Öğrenci bilgiyi kullanarak neye ulaşabileceğini bilmeli..."* "Tarih öğrenmenin mantığı geçmişte yaşanan olayları ezberlemek değil onlardan ders çıkarabilmektir. Bunu yapabilmesi için öğrencinin parçaları bütüne ulaştırırken günümüzde böyle bir problemle karşılaştığında nasıl tepki vermesi gerektiğini bilmesi açısından da önemli." Katılımcı S2 ise *"Çalışma kitabındaki etkinlikler tamamen eleştirel düşünme üzerine, öğrencinin araştırması, yorum yapması, geliştirmesi gibi..."*

Fen Bilgisi: Araştırmaya katılan üç katılımcımızda eleştirel düşünmenin dersleri açısından gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle katılımcı F2'nin *"Bilim durağan değildir, sürekli değişir. Einstein eleştirel düşünmeseydi, Newton'un hareket kanunları hala geçerliydi."* diyerek konu hakkındaki düşüncesini açıkça belirtmiştir. Yine konuyla ilgili F1 *"Fikirlerin sabit ve tutarlı olması açısından ve algılamanın iyi olması açısından eleştirel düşünme önemlidir."* diye görüşüne dile getirmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: Görüşmelere katılan iki öğretmenimizde eleştirel düşünmenin gerekli olduğunu ve dersleri açısından son derece önemli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar özellikle iman konusunda eleştirel düşünmenin gerekli olduğunu düşünmektedirler. D1 *"Eleştirel düşünme öğrencilerin doğru ve kesin bilgiye ulaşmasını sağlayacaktır. En azından duyduklarını aynen kabul etme yerine analiz ederek, düşünerek, akıl süzgecinden geçirerek doğru bilgiye ulaşacaklarını düşünüyorum."* diyerek eleştirel düşüncenin önemini belirtmiştir.

Bilgiye Ulaşmak veya Bilgiyi Kullanmak

Değişen ve gelişen teknolojilerle beraber günümüzde hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından bilgiye ulaşmak artık çok kolay bir hale geldi. Bilgiye ulaşmanın gayet kolay olduğu bu dönemde önemli olan doğru ve yanlış bilgiyi birbirinden ayırmak ve bilgiyi kullanabilmektir. Konuyla ilgili; katılımcı öğretmenlerimiz günümüzde ve önümüzdeki yıllarda önemli olan noktanın doğru bilgiye ulaşabilmek ve onu kullanabilmek olduğunu ve bunun için de öğrencilerin eleştirel bakış açısına sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Sosyal Bilgiler öğretmeni S1 *"geçmişte öğrencinin bilgiye ulaşması için kütüphane, ansiklopedi veya buna benzer bir araca ihtiyacı vardı ama günümüzde arama"*

motorlarına yazdığına kısa bir sürede milyonlarca sonuca ulaşabiliyor. Ama günümüzde önemli olan öğrencinin bilgiye ulaşması değil, ulaştığı bilgiyi nasıl kullanacağını öğrenmesi. demıştır.

Fen Bilgisi dersi öğretmeni F3 ise *"akıllı telefon ve tabletlerin öğrencileri üşengeçliğe ve düşünmemeye sevk ettiğini düşünüyorum."* diyerek öğrencilerin hazırcılığa alıştığını ve düşünmek için çaba harcamadıklarını belirtmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni D2 *"öğrenciler bilgiye ulaşıyorlar ama bilgiyi aktarma konusunda isteksizler. Öğrenciler düşünmeyi sevmiyorlar."* demiş ve öğrencilerin ulaştıkları bilgileri yeni durumlara aktarmadıklarını belirtmiştir.

Öğrencilerde Eleştirel Düşüncenin Geliştirilmesi

Öğrencilerin araştırarak, yorumlayarak, analiz ederek, çıkarımlarda bulunabilmesini sağlayan eleştirel düşüncenin geliştirilmesinde Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri önce aile yapılarının ve toplumun eleştirel düşünceye uygun hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda üç branştaki öğretmenlerin hepsi bu konuda öğretmenlerin ilgi ve tutumlarının da çok önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Sosyal Bilgiler: Araştırmaya katılan her iki katılımcı da aile ve toplum yapımızın eleştirel düşünceye çok katkıda bulunmadığını belirtmişlerdir. S1 *"Ailede ataerkil bir aile yapısı olduğu için babayı lider olarak kabul ediyor, tartışılmaz deniyor. Ben sizin babanızım ben ne dersem o olacak mantığından dolayı, bizim aile yapımız, sosyo kültürel yapımız, geleneklerimiz eleştirel düşünmenin önünü kapatıyor."* diyerek konuyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Yine S1 *"Anne ve babanın koruyucu yaklaşımını bir tarafa bırakıp, çocuklarının yerine düşünmekten vazgeçmesi gerekir. Onu kendi davranış kalıplarıyla yetiştirmemesi gerekir. Çocuk hata yapmayı öğrenmeli. Hatalarından ders çıkarmayı öğrenmeli."* demıştır.

Yine sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerimiz, öğretmenlerin de eleştirel düşünceye açık olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ama toplum olarak bizim eleştiriye yanlış algıladığımızı, eleştiri denince hemen olumsuz bir intibaya kapıldığımızı belirtmişlerdir. S1 *"Öğretmenler olarak bizim öncelikle kendimizin eleştiriye açık olmamız gerekir. Yalnız eleştiri yapıcı olmalı. Biz eleştirmeyi toplum olarak yanlış kodlamış durumdayız."* ve *"Öğretmen öğrencinin yerine düşünüp sorduğu soruya kendi cevap veriyor, baba aile fertlerinin düşüncesini önemsemiyor, eleştirildiğinde de ailedeki ilişkiler bozuluyor. Bir düşünürün sözü var eleştirildiği zaman gülen, denetlendiği zaman sevinen kişi büyük liderdir."* ifadelerini kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak S2 *"Sunuş yolundan çok buluş yoluna dönmemiz gerekli. Öğrencinin kendi sorgulayıp araştırmasını sağlayabiliriz. Öğrenciler de bu durumdan ilk etapta çok memnun olmaz."* diyerek öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun da düşünmeyi sevmediğini belirtmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: Katılımcı her iki öğretmenimizde eleştirel düşüncenin ailede başlaması gerektiğini ve aile yapılarının eleştirel düşünmeyi engellediğini düşündüklerini belirtmişlerdir. D1 *"Bence eleştirel düşüncenin ailede başlaması gerekiyor. Sen söyleneni yap yerine, neden yapması gerektiği açıklanırsa buda zamanla çocuğun eleştirel düşüncesini geliştirecektir."* ve D2 *"Aile yapılarının eleştirel düşüncüyü engellediğini düşünüyorum."* diyerek ailenin tutumunun önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Fen Bilgisi: Katılımcı öğretmenler, öğretmenlerin tutumunun ve kullandığı yöntemlerin eleştirel düşüncenin geliştirilmesi açısından önemli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle merak duygusunun, kaynağı sorgulama ve yanlış yapmaktan korkmama gibi özelliklerin öğrencilere kazandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili; F3 *"Temelde öğrencinin merakını uyandırmak istiyorum. Yanlış yapmaktan korkuyorlar. Yanlıştan korkmamaları gerektiğini öğretmemiz lazım."* ifadelerini kullanmıştır.

Derslerde Eleştirel Düşünce

Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini kazanmaları için öğretmenlerin derste hangi uygulamalara yer verdikleri, hangi yöntemleri kullandıkları ile ilgili sorulan sorulara katılımcıların verdiği cevaplar Tablo-2 de gösterilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin Derslerde Kullandıkları Yöntemler

Kullanılan Yöntemler	S1	S2	D1	D2	F1	F2	F3
Açık Uçlu Sorular, Niçin, Neden	X	X	X	X	X	X	X
Araştırma, Kaynağa Gitme	X	X	X		X	X	X
Karşılaştırma						X	X
Deney					X		X
Bilerek Yanlış Yapma	X	X					
Oyun							X
Farklı Yönleri Ele Alma							X
Analiz Etme			X		X		
Sebeup Sonuç Buldurma	X		X	X	X		
Fikrini Savunma	X	X			X		

Sosyal Bilgiler: Araştırmaya katılan öğretmenlerin her ikisinin de kullandıkları yöntemlerin, açık uçlu, neden, niçin sorularını, araştırma ve kaynağa gitme yöntemini, bir fikri savunma etkinliklerini ve bilerek yanlış yapma tekniklerini kullandıkları görülmektedir. S1 katılımcısının ayrıca sebep sonuç ilişkilerini buldurma yöntemini de kullandığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak S1 *"Bazen bilerek yanlışlar yapmalıyız. Öğretmen ne derse doğrudur yaklaşımından çocuğu uzaklaştırmamız lazım. Ben zaman zaman dersimde bunu kullanıyorum. Doğu Anadolu bölgesini göstererek burası Marmara Bölgesi diyorum. Sınıfın tepkisini ölçüyorum. 1 veya 2 çocuğumuz hayır hocam orası Marmara bölgesi değildir derken diğerleri koşulsuz kabul ediyor."* ifadelerine yer vermiştir.

Ayrıca sosyal bilgiler dersine giren öğretmenler istenen kazanımlar ile MEB'in yaptığı bursluluk sınavı gibi sınavların birbirinden farklı olduğunu belirttiklerini de görmekteyiz. Bu konuda S2 *"Ben daha çok sınavlarda eleştirel düşünceye ve okuduğunu anlamaya yönelik sorular soruyordum. Ama 2017 bursluluk sınavını inceledikten sonra bu yıl ilk defa tamamen bilgiye yönelik sınav yaptım. Önceden eleştirel düşünceye dayanan, öğrencinin kendi fikrini savunabileceği sınavlar yapıyordum açıkçası. Özellikle 2017 6. Sınıf ve 7. Sınıf bursluluk sınavı soruları ezberleyen öğrenciler için daha iyi oldu. MEB'in bizden istediği eğitim felsefesi ile sorular arasında zıtlık var. İlk defa bu kadar çok net bilgi sorusu gördüm."* ifadelerini kullanmıştır.

Fen Bilgisi: Katılımcı Fen Bilgisi öğretmenlerinin üçünün de eleştirel düşünceyi geliştirmek amacıyla açık uçlu, neden, niçin sorularını, araştırma ve kaynağa gitme yöntemini kullandıkları görülmektedir. Yine iki öğretmen karşılaştırma ve deney birer öğretmenin de oyun, farklı yönleri ele alma, fikrini savunma, sebep sonuç buldurma ve analiz etme yöntemlerini kullandıklarını görmekteyiz. Konuyla ilgili olarak F3 *"Niçin, niye sorularını çok kullanıyorum. Etkiler üzerinde sıklıkla araştırma yaptırıyorum. Mesela buharlaşmanın etkisi ne olabilir? Öğrencilere olayları hep farklı yönlerinden ele almaya çalışıyorum. Öğrencileri farklı yollara sürüklememeye çalışıyorum. 3 veya 4 kişi bu yolları kullanabiliyor. Oyun ve deneylerin eleştirel düşünceyi geliştirdiğini düşünüyorum. Karşılaştırmalı analiz ile farklı yolları kıyaslayıp doğru olanı bulduruyorum."* ifadelerine yer vermiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: Her iki katılımcının da açık uçlu, neden, niçin sorularını, sebep sonuç buldurma tekniklerini kullandıklarını görmekteyiz. Ayrıca yine bir öğretmenimiz araştırma, kaynağa gitme ve analiz etme yöntemlerini de kullandığını belirtmiştir. D1 *"Soru cevap, neden, niçin, nasıl soruları ve okuduğumuz parçalardan sonuç çıkarma yollarını kullanıyorum. Özellikle iman konusunu işlerken atalarımızdan gördüğümüz taklidi iman var, işte eleştirel düşünme sayesinde taklidi imanı tahkiki imana ulaştırmaya çalışıyoruz. Gerçek imana ulaşmasını sağlayabilmemiz için eleştirel düşünme şart. Çocuklara özellikle dersin başında şunu söylüyorum. Çocuklar bu derste anne babamızın imanını bırakacağız, kendi imanımıza sahip olacağız diye başlıyorum. Her sınıfta ilk dersim budur. Kur'an-ı Kerim bizim hep sonuçlara ulaşarak, düşünerek, akli kullanarak Allah'ın birliğine varlığına ulaşmamızı sağlar."* diyerek eleştirel düşünmenin önemine vurgu yapmıştır.

Eleştirel Düşüncenin Öğrenciye Katkısı

Eleştirel düşünce, öğrencilere olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurabilme ve çıkarımlarda bulunabilme yetilerini kazandırır. Eleştirel düşünme, öğrencilerin hayata bakış açılarını değiştirir, sorgulama yapma ve nedenleri araştırma özelliklerini kazandırır. Eleştirel düşüncenin öğrencilere katkıları ile ilgili olarak;

Sosyal Bilgiler: Eleştirel düşünebilen öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade ettiklerini, neden sonuç ilişkisi kurmada ve çıkarımlarda bulunmada daha başarılı olduklarını belirtmişlerdir. Uzun vadede ise eleştirel düşünebilen öğrencilerin her duyduklarına körü körüne bağlanmayacaklarını, araştırıp, soruşturarak karar vereceklerini ifade etmişlerdir. S2 *"Eleştirel düşünen öğrenci kendini iyi ifade eder. Her şeye körü körüne bağlanmaz. Ülkesi için kendisi içinde öyle. Mesela 15 Temmuz olayları. Eleştirel düşünen bireyler olarak yetiştirilseydi belki de hani bir kişinin peşinden bu kadar gidip te insanlar körü körüne... Dini kullanıp ta mesela insanlar sömürülemezdi belki. Açıkçası insanın hem kendi için hem de ülkemiz için eleştirel düşünce gerekli."* ifadelerine yer vermiştir.

Sosyal Bilgiler dersinin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için çok uygun olduğunu belirten katılımcılarımız, Tarih konularında benzerliklerden yola çıkarak, Coğrafya konularında ise karşılaştırmaları sık sık kullanarak eleştirel yaklaşımlarda bulduklarını belirtmişlerdir. Bu konuda S1 *"Sokrat modeli, karşılaştırmalı analiz öğrencilerin eleştirel düşüncelerini geliştirmek için çok kullandığımız yöntemler. Özellikle 8. Sınıflarda öğrencilerime şunu söylüyorum. " Bana inanmamanız, bana olan inancınızı artırır." Çünkü Hocanın anlattığı bilgiler dedemin anlattıkları ile uyumuyor neymiş bu diye araştırdığında araştırmacının sonuçları benim anlattıklarımla örtüştüğünde beni yüceltir diyorum."* ifadelerini kullanmışlardır.

Fen Bilgisi: Eleştirel düşüncenin, öğrencilerin, nedenleri araştırmalarını, sorgulama yapmalarını ve soru sormalarını sağladığını belirtmişlerdir. Farklı düşünce ve farklı bilgilerin eleştirel düşünce ile ortaya çıktığını belirten katılımcılar, şu an şikâyetçi olduğumuz kişilik yapılarının da eleştirel düşünce ile etik ve ahlaki değerlerin geleceğin yetişkinleri olan gençlere kazandırılmasıyla ortadan kalkacağını belirtmişlerdir. F2 *"Bu çocuklar geleceğin yetişkinleri olacağı için, şu an şikâyetçi olduğumuz insan ilişkileri bir anda düzelmez mesela, çocukların dedikodulara kulaktan duyma bilgilere inanması bir anda değişmez. Çocukları şimdiden eleştirel düşünce ile etik ve ahlaki değerlerle eğitmeliyiz ki yetişkin olduklarında şu an sokakta şikâyetçi olduğumuz şeyler azalsın. Sadece fen bilgisinden 90 almak değil amaç. Toplumun düzelmesi için gerekli."* şeklinde görüş belirtmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: Eleştirel düşünme özelliği olan öğrencilerin iman ve mezhepler gibi konularda hiç zorlanmadığını belirten katılımcılar, öğrencilerin ve gençlerin bilinçsiz taklitten kurtulmaları için eleştirel düşüncenin şart olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda D1 *"Çocukları bilinçsiz taklitten uzaklaştırmanın başka bir yolu yok. Muhakkak eleştirel düşünebilmeleri gerekli. Her duyduğunun, gördüğünün, okuduğunun doğru olduğunu düşünmez. Araştırır, sorgular, niçin sorusunu sorar, kaynağı araştırır. Sokrat modelinde olduğu gibi. Analiz eder. Mesela dinimizle alakalı, vahye dayanıyor mu sünnet mi bunları araştırır. Direk kabul etmez. Akla kiraya vermemek lazım. Bunu için de eleştirel düşünmesi şart. Yanlış karar vermeyi engeller. Empati kurmayı sağlayacaktır."* ifadelerini kullanarak özellikle iman ve inanç konularında eleştirel düşünmenin önemini ortaya koymuştur. Yine bu konuda D1 *"Taassup konusu derslerimizde var. Bilinçsizce taklitte en büyük etken bilgisizlik ve cahilliktir. Taassubu öğrenmesi için eleştirel düşünmesi şart. Bu konuda bir fikre körü körüne inanmaya taassup denir. Peygamberimiz zamanında vahiy tebliğ edildiği zaman şunu söylüyorlardı. Biz sizin için atalarımızı terk edemeyiz. Biz atalarımızdan böyle gördük diyorlardı. Eleştirel düşünce olsaydı, kendi yaptıkları puta heykele tanrı diye tapmazlardı. Akli devre dışı bırakmazlardı."* ifadelerine de yer vermiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan bütün öğretmenler, öğrencilerin eleştirel düşünmesinin gerekli olduğunu düşünmektedirler. Eleştirel düşünce, öğrencilerin doğru bilgiye ulaşması, olaylar arasında neden sonuç

ilişkisi kurabilmesi, duyduklarını aynen kabul etme yerine, akıl süzgecinden geçirerek, analiz ederek, yorumlayarak, sorgulayarak değerlendirmesi açısından gerekli ve önemlidir.

Bilgiye ulaşmanın gayet kolay olduğu bu dönemde önemli olan doğru ve yanlış bilgiyi birbirinden ayırmak ve bilgiyi kullanabilmektir. Katılımcı öğretmenlerimiz, günümüzde ve önümüzdeki yıllarda önemli olan noktanın doğru bilgiye ulaşabilmek ve onu kullanabilmek olduğunu ve bunun için de öğrencilerin eleştirel bakış açısına sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bilgiye ulaşmak yerine bilgiyi yeni durumlara aktarabilmek, karşılaşılan problemlerde bilgiyi kullanabilmek çok daha önemli bir hale gelmiştir.

Öğrencilerde eleştirel düşüncenin geliştirilmesinde, Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri önce aile yapılarının ve toplumun eleştirel düşünceye uygun hale getirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Aynı zamanda bütün branş öğretmenleri eleştirel düşüncenin geliştirilmesinde öğretmenlerin ilgi ve tutumlarının da çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Öğretmenlerin de eleştirel düşünceye açık olması gerektiği, eleştirilmekten korkmaması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle merak duygusunun, kaynağı sorgulama ve yanlış yapmaktan korkmama gibi özelliklerin öğrencilere kazandırılması gerektiği bulgularına ulaşılmıştır.

Eleştirel düşünebilen öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade ettikleri, neden sonuç ilişkisi kurmada ve çıkarımlarda bulunmada daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Uzun vadede ise öğretmenler, eleştirel düşünebilen öğrencilerin her duyduklarına körü körüne bağlanmayacaklarını, araştırıp, soruşturarak karar vereceklerini düşünmektedirler. Aynı zamanda farklı düşünce ve farklı bilgilerin eleştirel düşünce ile ortaya çıkabileceği, şu an şikâyetçi olduğumuz kişilik yapılarının da eleştirel düşünce ile etik ve ahlaki değerlerin geleceğin yetişkinleri olan gençlere kazandırılmasıyla ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

Özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin, öğrencilerin ve gençlerin bilinçsiz taklitten kurtulmasının başka bir yolu olmadığını açıkça belirtmesi ve taklidi imandan kurtulup tahkiki imana ulaşmak için eleştirel düşüncenin gerekli olduğunu belirtmeleri de araştırmanın sonuçları açısından önemlidir.

Not: Bu çalışma, 10-12 Mayıs 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen "9th International Congress on New Trends in Education"da sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

KAYNAKÇA

Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. New York: David MCKay.

Case, R. (2005). Moving critical thinking to the main stage. *Education Canada*, 45(2), 45-49.

Chance, P. (1986). *Thinking in the classroom: A survey of programs*. New York: Teachers College, Columbia University.

Education Alberta. (2008). 06.05.2011 tarihinde <http://www.learnalberta.ca/content/ssocirm/pdf/embeddingcriticalthinkingintoteachingandlearning.pdf> adresinden ulaşılmıştır.

Ennis, R. H. (1987). Taxonomy of critical thinking deposition and abilities. In J. B. Baron, & R. J. Stenberg (Eds.), *Teaching Thinking Skills: Theory and Practice*. New York: W. H. Freeman & Company.

Ersoy, A.F. (2016). Fenomenoloji. Bulunduğu eser: Saban, A. & Ersoy, A.(Ed.) *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*, 1. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

Facione, P. A. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. Millbrae, CA: The California Academic Press.

Facione, P. A. (2010). *Critical thinking: What it is and why it counts*. 11.10.2017 tarihinde http://www.insightassessment.com/pdf_files/what&why98.pdf adresinden alınmıştır.

Fahim, M., & Eslamdoost S. (2014). Critical Thinking: Frameworks and Model for Teaching. *English Language Teaching*, 7(7), 141-151

Fahim, M., & Bagheri, M. (2012). Fostering critical thinking through Socrates' questioning in Iranian language institute. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(6), 1122-1127.

Fahim, M., & Pezeshki, M. (2012). Manipulating critical thinking skill in test taking. *International Journal of Education*, 4(1), 153-160.

Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, 53(4), 449-455.

Kuran Fihristi. (2017). 12.12. 2017 tarihinde [http:// Kuranfihristi.net/ayetler/dusunmeayetleri](http://Kuranfihristi.net/ayetler/dusunmeayetleri) adresinden ulaşılmıştır.

Kuhn, D. (1999). A developmental model of critical thinking. *Educational Researcher*, 28(2), 16-46.

Lipman, M. (1988). Critical thinking: What can it be? *Educational Leadership*, 46(1), 38-43. 17.11.2017. http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198809_lipman.pdf adresinden alınmıştır.

MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2017). <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden 19.10.2017 tarihinde ulaşılmıştır.

Paul, R. (1990). *Critical thinking: What every person needs to survive in a rapidly changing world*. Rohnert Park, CA: Sonoma State University.

Paul, R. W. (1992). Critical thinking: What, why, and how? *New Directions for Community Colleges*, 77, 3-24.

Perkins, C., & Murphy, E. (2006). Identifying and measuring individual engagement in critical thinking in online discussions: *An exploratory case study*. *Educational Technology & Society*, 9 (1), 298-307.

Rudestam, K., & Newton, R. (2001). *Surviving your dissertation: A comprehensive guide to content and process* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Russel, C.K., & Gregory, D. (2003). Evaluation of qualitative research studies. *Evidence-Based Nursing*, 6, 36-40.

Toulmin, S. (1958). *The uses of argument*. New York, NY: Cambridge University Press.

Willingham, D. T. (2007). Critical thinking: Why is it so hard to teach? *American Educator*, 27, 8-19.